

Paweł Witek

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi
ORCID: 0000-0001-8814-0654

Ewa Liwowska

Kulturotechniczny aspekt sportu formą przeciwdziałania zachowaniom ryzykownym nieletnich na podstawie badań

Cultural and technical aspect of sport as a form of prevention of risky behaviours of minors based on research

Streszczenie

Autorzy artykułu omówili kulturotechniczny aspekt sportu oraz jego walory wychowawcze i resocjalizacyjne. Następnie wskazali, w jaki sposób uprawianie sportu przeciwdziała zachowaniom ryzykownym nieletnich. Na końcu artykułu zostały zaprezentowane wyniki badań odnoszące się do watorów sportu wobec oddziaływania na nieletnią młodzież na terenie Gminy Konstantynów Łódzki.

Słowa kluczowe: kulturotechniki, zachowania ryzykowne, nieletni, sport.

Abstract

The authors of the article discussed the cultural and technical aspect of sport and its educational and resocialising benefits. Then they indicated how practising sport prevents risky behaviours of minors. In the end, the article presents the results of the research relating to the values of sport in terms of its influence on adolescents in the municipality of Konstantynów Łódzki.

Key words: culture techniques, risky behaviours, minors, sport.

Wprowadzenie

Mottem każdego olimpijczyka specjalnego są słowa przysięgi olimpijskiej wypowiedziane w trakcie ceremonii otwarcia zawodów sportowych: „Pragnę zwyciężyć, lecz jeśli nie będę mógł zwyciężyć, niech będę dzielny w swym wysiłku”. Słowa tej przysięgi można odnieść do życia każdego człowieka. Każdy z nas na swojej drodze napotyka wiele trudności, które stara się pokonać. Jednak abyśmy potrafili dzielnie stawiać czoło przeciwnościom losu, musimy od najmłodszych lat się tego uczyć. Najlepszym nauczycielem życia jest osoba, którą darzymy autorytetem¹. Na każdym

¹ J. Mariański, *Wartości moralne w zmieniającym się społeczeństwie polskim*, „Edukacja Humanistyczna” 2011, nr 1(24), s. 7–24; *Nauczyciel – wychowawca – pedagog. Wyzwania i zadania*,

etapie naszego życia spotykamy ludzi, którzy wywierają duży wpływ na kształtowanie naszego charakteru i naszych postaw. Szczególnym okresem w rozwoju człowieka jest okres adolescencji², to w tym czasie bardzo ważne są autorytety. Jeśli w tym czasie na drodze młodego człowieka pojawi się osoba wskazująca pozytywne postawy, to istnieje duża szansa uchronienia dziecka przed podejmowaniem zachowań ryzykownych. Iwona Klonowska w swoim artykule ujęła problem zachowań ryzykownych w trzech aspektach: pedagogicznym, psychologicznym i kryminologicznym. Aspekt pedagogiczny zachowań ryzykownych to przede wszystkim rola oraz znaczenie rodziny w życiu młodego człowieka. W rodzinie dziecko uczy się zachowań społecznych, przekazywane są wartości oraz normy społeczne. Bardzo dużą rolę w rozwoju dziecka mają więzi łączące rodzinę³.

Problem zachowań ryzykownych to problem wielopłaszczyznowy i bardzo złożony. Czynniki wpływające na te zachowania możemy upatrywać w płaszczyźnie społecznej, a także psychologicznego funkcjonowania człowieka. Należą do nich: struktura rodziny, potrzeba akceptacji, wiek, płeć i relacje z rówieśnikami⁴. Zachowania ryzykowne podejmowane przez młodych ludzi mają na ogół charakter dobrowolny, bardzo często z negatywnym wpływem na zdrowie. Do najczęstszych zachowań ryzykownych podejmowanych przez adolescentów należą: palenie tytoniu, próby samobójcze, okaleczanie, spożywanie alkoholu, uciekanie z domu, wagary, prostytutka⁵.

Młodzi ludzie podejmują zachowania ryzykowne z wielu powodów, ale najczęściej są to brak zainteresowania ze strony dorosłych, niska samoocena, nuda oraz chęć zaimponowania kolegom. Jako współautorka tekstu artykułu pochyliłam się nad znaczeniem sportu w przeciwdziałaniu zachowaniom ryzykownym, ponieważ wychowywałam się w domu, w którym sport towarzyszył mi od urodzenia, kiedy jeszcze żył mój ojciec-olimpijczyk (Andrzej Szymczak)⁶. Był on jednym z najlepszych bramkarzy w piłce ręcznej na świecie, osiągnął wszystko co mógł w tej dyscyplinie, zdobywał medale Mistrzostw Polski, Mistrzostw Europy, Mistrzostw Świata, zdobył medal olimpijski, był czołowym zawodnikiem kadry narodowej oraz reprezentacji świata. Po zakończonej karierze sportowca został trenerem piłki

---

red. E. Juško, J. Burgerowa, B.D. Niziołek, B. Wolny, Tarnów 2014; J. Miko-Giedyk, *Profesor Marii Dudzikowej troska o autorytet nauczyciela*, „Parezia. Czasopismo Forum Młodych Pedagogów przy Komitecie Nauk Pedagogicznych PAN”, nr 2/2018, s. 81–85; E. Misterska, *Autorytet nauczyciela*, „Edukacja i Dialog” 2005, nr 8, s. 35–40.

² I. Obuchowska, *Adolescencja [w:] Psychologia rozwoju człowieka*, red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, Warszawa 2000, t. 2, s. 168–169.

³ I. Klonowska, *Psychopedagogiczne i kryminologiczne aspekty zachowań ryzykownych młodzieży*, „Resocjalizacja Polska” 2016, nr 11, s. 83–95.

⁴ Tamże.

⁵ J. Kurzępa, A. Lisowska, A. Pierzchalska, *Prostytucja „nieletnich” w perspektywie Dolnoślązaków. Raport z badań*, Wrocław 2008, s. 29–59.

⁶ Andrzej Szymczak, <https://olimpijski.pl/olimpijczycy/andrzej-szymczak/> (dostęp: 6.08.2023).

ręcznej i swoim zawodnikom przekazywał wartości, które jemu kiedyś przekazał wychowawca. Jeździł na wywiadówki, sprawdzał wyniki w nauce, interesował się sytuacją rodzinną zawodników, uczył ich, że ciężka praca i pasja są czynnikiem, który pomaga osiągnąć sukces w sporcie, ale również w życiu. Często ich droga do tego sukcesu była usłana wieloma problemami, również problemami z prawem, ale to sport i odpowiednie osoby spotkane na swojej drodze pomogły wyjść im z wielu trudnych i skomplikowanych sytuacji. Oddziaływanie sportu na ich przemianę miało ogromny i rzeczywisty wpływ. Sport uczył ich samodyscypliny, konsekwencji, systematyczności i przestrzegania norm akceptowanych przez społeczeństwo. Uważamy, że to właśnie kulturotechniki mają naprawdę rzeczywisty wpływ na młodych ludzi, na ich rozwój, na wyrabianie dobrych nawyków i postaw. Dają możliwość spełniania marzeń, uczą poruszania się w życiu zawodowym i osobistym. Pokazują, jak ważne są w życiu autorytety i jak ważne jest przestrzeganie wartości, które możemy przekazywać z pokolenia na pokolenie.

Kulturotechniki w procesie resocjalizacji nieletnich

Jako pierwszy do literatury przedmiotu odwołującej się do pedagogiki pojęcie kulturotechniki wprowadził Czesław Czapów. Kulturotechnika według niego to „operowanie kulturą dla osiągania celów działalności resocjalizacyjnej”⁷. Kultura to „ogół stworzonych przez ludzi wartości naukowych, społecznych, artystycznych i technicznych oraz procesy tworzenia tych wartości”⁸. Przez kulturę C. Czapów rozumie „zintegrowaną całość, obejmującą wyuczone czynności ludzi, które mogą być scharakteryzowane z jednej strony przez wskazanie wzorów aktywności, wykształconych i przyswojonych w toku rozwoju społecznego, a z drugiej przez wskazanie wytworów tej aktywności”⁹. Autor zadania resocjalizacyjne przypisuje trzem aktywnościom:

- aktywności szkolnej;
- pracy;
- rekreacji¹⁰.

Aktywnością szkolną jest uczenie się, czyli „proces, w którego toku na podstawie doświadczenia, poznania i ćwiczenia powstają nowe formy zachowania się lub ulegają zmianom formy wcześniej nabyte”¹¹. C. Czapów wyróżnia cztery

⁷ C. Czapów, *Wychowanie resocjalizujące. Elementy metodyki i diagnostyki*, Warszawa 1978, s. 255.

⁸ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2004, s. 208.

⁹ C. Czapów, *Wychowanie...*, s. 255.

¹⁰ M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji. Teoria i praktyka wychowawcza*, Warszawa 2008, s. 158.

¹¹ W. Okoń, *Nowy słownik...*, s. 437.

podstawowe metody uczenia się: utrwalanie, odkrywanie, przeżywanie i praktyka. Na początkowym etapie wychowania młodzieży niedostosowanej społecznie najważniejsze według autora jest nauczanie przez przeżywanie i przez praktykę. Natomiast w późniejszym czasie większego znaczenia nabiera uczenie się problemowe¹². W wychowaniu resocjalizującym bardzo ważne jest rozbudzenie zainteresowań młodzieży¹³. Uczniowie powinni być zachęceni do formułowania problemów i do ich rozwiązywania. Należy również zadbać, aby uczniowie mieli dostęp do pomocy naukowych w szkole, ale również zbierali informacje poza szkołą, np. w muzeum lub na spotkaniach z ludźmi kultury. Bardzo duży wpływ na resocjalizację młodzieży ma postępowanie twórcze. Według Marka Konopczyńskiego metody stosowane w twórczej resocjalizacji „mają uaktywniać i rozwijać struktury i mechanizmy procesów twórczych u resocjalizowanych osób”¹⁴. Metody te powinny być dostosowane do możliwości dzieci, uaktywniać talenty, ale także potencjały dzieci niedostosowanych społecznie. Tego typu oddziaływanie nazwał M. Konopczyński „metodą twórczej resocjalizacji”¹⁵. Autor w procesie twórczej resocjalizacji wyodrębnia uwarunkowania i ograniczenia, które mają charakter osobowy i pozaosobowy, innymi słowy obiektywny i subiektywny. Uwarunkowania osobowe możemy podzielić na uwarunkowania związane z „podmiotem oddziaływań (wychowankiem), osobami kierującymi procesem (wychowawcami kierującymi procesem resocjalizacji) oraz innymi osobami będącymi w interakcjach resocjalizacyjnych”¹⁶.

Do uwarunkowań pozaosobowych zaliczamy warunki oraz klimat placówki, sprzyjający lub niesprzyjający regulamin obowiązujący w danej placówce. W procesie twórczej resocjalizacji bardzo dużą rolę odgrywają kompetencje wychowawców kierujących procesem resocjalizacji. Najlepsze rezultaty mogłaby przynosić współpraca specjalistów resocjalizacji i specjalistów resocjalizacji twórczej¹⁷.

Dużo miejsca w procesie resocjalizacji zajmuje ortodydaktyka. Podstawową jej zasadą jest zasada pomocy. Młodzi ludzie niedostosowani społecznie bardzo często są zaniechani w nauce, co powoduje, że unikają szkoły, bo mają świadomość, że mogą być wyśmiewani przez kolegów, a nawet nauczycieli¹⁸. Dlatego właśnie dzieci te potrzebują pomocy „a pomoc takiej osobie musi być naznaczona cierpliwością i zaufaniem, a także wyrozumiałością”¹⁹.

¹² C. Czapów, *Wychowanie...*, s. 257.

¹³ Zob. J. Kusztal, *Dobro dziecka w procesie resocjalizacji. Aspekty pedagogiczne i prawne*, Kraków 2018.

¹⁴ M. Konopczyński, *Metody...*, s. 159.

¹⁵ Tamże, s. 160.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Tamże, s. 161.

¹⁸ Zob. M. Łuka, P. Witek, D. Grzesiak-Witek, *Nauczyciel a współczesne zagrożenia*, Lublin 2020.

¹⁹ W. Woźniak, *Oddziaływania kulturotechniczne w procesie resocjalizacji*, „Kwartalnik Naukowy” 2015, nr 4/24, s. 189–199.

Kolejny obszar w działaniach kulturotechniki zajmuje rekreacja. Rekreacja przenika się ze sportem i turystyką. Oprócz rozwoju kultury fizycznej spełnia również funkcje poznawcze. W wynikach badań przeprowadzonych przez Jana Czechowskiego dotyczących sportu i jego wartości wychowawczych można zauważyć, że aspekt wychowawczy jest widoczny w różnych formach obecnych w sporcie. Sport jest rozumiany jako forma spędzania wolnego czasu, zabawa, rekreacja lub ucieczka od problemów. „Mądre zagospodarowanie swego wolnego czasu jest jednym z zadań wychowawczych”²⁰. Aktywność fizyczna, rekreacja oraz wszelkie koła zainteresowań mają ogromny wpływ w procesie resocjalizacji²¹. Dają możliwość rozwoju, kształtują charakter, budują poczucie własnej wartości i przynależności. Młodzi ludzie poznają własne talenty, predyspozycje, mają motywację, aby się rozwijać i osiągać sukcesy.

Proces wychowania w resocjalizacji młodzieży objawia się przede wszystkim korygowaniem wadliwych i patologicznych zachowań oraz nastawień antyspołecznych. Podejmuje się próby odbudowy zaniedbań wychowawczych, kierując proces socjalizacji na kształtowanie cech osobowościowych gwarantujących prawidłowe funkcjonowanie w społeczeństwie. Jednak na ogół zakłada się, że młodzież przebywająca w placówkach resocjalizacyjnych nie osiągnie takiego poziomu życia jak młodzież funkcjonująca na wolności. M. Konopczyński przedstawia propozycję pedagogiczną, pokazując proces resocjalizacji z zupełnie innej strony. Autor wychodzi naprzeciw tym wszystkim, którzy sukcesów resocjalizacyjnych upatrują w poszukiwaniu i rozwijaniu potencjałów wychowanków. To przede wszystkim dzięki nim mogą oni „przekroczyć próg nadziei i znaleźć się po właściwej stronie życia”²². Takie spojrzenie na problem resocjalizacji młodych niedostosowanych społecznie ludzi prowadzi do kreatywnej zmiany. Dzieje się tak dzięki stosowaniu praktycznych metod twórczej resocjalizacji. Metody te dają szansę nabycia nowych umiejętności i kompetencji, a co za tym idzie – pobudzają wiarę w siebie. W wychowaniu resocjalizacyjnym oprócz metod wychowawczych, opiekuńczych czy terapeutycznych nie powinno się pomijać, szczególnie wśród młodzieży niedostosowanej społecznie, uczestnictwa w kulturze. Młodzież pochodząca z rodzin dysfunkcyjnych jest często zaniedbana pod względem wyrabiania postaw i nawyków w wymiarze uczestnictwa w kulturze. Te braki powinny być uzupełniane i kształtowane w pracy wychowawczej. Wytwory kultury wyrabiają pozytywne postawy i pomagają wypracować nawyki samodzielnego uczestnictwa w kulturze²³. W procesie resocjalizacji stosując środki kultury, wykorzystuje się kulturotechniki.

²⁰ J. Czechowski, *Sport w perspektywie procesu wychowawczego*, „Przegląd Pedagogiczny” 2015, nr 2, s. 161–178.

²¹ Zob. P. Witek, *Resocjalizacja nieletnich. Aktualne dylematy instytucji resocjalizacyjnych*, Rzeszów 2018.

²² M. Konopczyński, *Metody...*, s. 15.

²³ A. Czerkawski, *Wybrane aspekty wykorzystywania kultury symbolicznej w pracy z młodzieżą trudną* [w:] *Edukacja, kultura, sztuka – spoistość a integracja*, red. A. Rzymelko-Frąckiewicz, T. Wilk, Katowice 2016, s. 199–206.

C. Czapów dzieli kulturotechniki na:

- kulturotechnikę nauki szkolnej;
- kulturotechnikę pracy zawodowej;
- kulturotechnikę zorganizowanej rekreacji²⁴.

Jedną z metod wspomagających resocjalizację jest metoda resocjalizacji przez sport. Metoda ta umożliwia pełnienie ról społecznych, akceptowanych form wyrażania siebie poprzez pokazanie swoich zdolności. „Działania sportowe i rekreacyjne od dawna odgrywają znaczącą rolę w instytucjonalnym procesie resocjalizacji nieletnich”²⁵. Sport dostarcza wiele pozytywnych wzmocnień osobom nieprzystosowanym społecznie. „Sport korzystnie wpływa na rozwój intelektualny, psychiczny, społeczny, estetyczny i zdrowotno-fizyczny. Aktywność fizyczna jest czynnikiem, który daje młodzieży wzmocnienie, powodując wiarę we własne możliwości, uczy zdrowej rywalizacji, współpracy, ładu i dyscypliny”²⁶. Sport poprawia samopoczucie i zwiększa poczucie własnej wartości.

Wpływ na to mają następujące czynniki:

- wzmożone tempo dynamiki ustrojowej;
- wrażenia natury estetycznej i intelektualnej;
- przeżycia emocjonalne związane ze współzawodnictwem i współzyciem grupowym;
- poczucie bezpieczeństwa;
- uświadomienie rosnącej siły sprawczej;
- poczucie wzrostu zaradności życiowej;
- przejrzyste cele działań²⁷.

„W kulturze fizycznej podkreśla się również związek z funkcjonowaniem człowieka w społeczeństwie oraz kształtowanie postaw poprzez rozwijanie motywacji do zachowań prozdrowotnych i kompetencji w tym zakresie”²⁸. Aktywność fizyczna kształtuje i rozwija umiejętności oraz nawyki. Sport kształtuje osobowość człowieka, wzmacnia psychologicznie, intelektualnie oraz biologiczno-zdrowotnie²⁹. „Dlatego MRS jest jedną z najbardziej komplementarnych metod twórczej resocjalizacji. Obejmuje ona swoim zasięgiem stymulowanie większości struktur poznawczych i twórczych wychowanków nieprzystosowanych społecznie”³⁰. „Efektem twórczej resocjalizacji, tak jak i procesu twórczego, jest dzieło. Określenie i zdefiniowanie twórczych kontekstów oddziaływań resocjalizacyjnych pozwoliło spojrzeć na procesy korekcyjne i terapeutyczne stosowane wobec osób nieprzystosowanych

²⁴ C. Czapów, *Wychowanie...*, s. 70.

²⁵ M. Konopczyński, *Metody...*, s. 239.

²⁶ M. Mielczarek, *Sport jako metoda instytucjonalnej resocjalizacji niedostosowanych społecznie dziewcząt*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2020, nr 6, s. 285–304.

²⁷ M. Konopczyński, *Metody...*, s. 240.

²⁸ E. Karpuszenko, A. Marzec, *Sport w resocjalizacji nieletnich*, Częstochowa 2008, s. 27.

²⁹ M. Konopczyński, *Metody...*, s. 245.

³⁰ Tamże, s. 244.

społecznie, z innej niż dotąd perspektywy. Zdecydowanie przesunięte zostały akcenty z oddziaływań o charakterze modyfikacyjno-korekcyjnym na oddziaływania o charakterze rozwojowo-korekcyjnym³¹. Stosując twórczą resocjalizację, możemy wyróżnić metody inspirujące, aktywizujące i kierujące. Natomiast jeśli pod uwagę weźmiemy przedmiot oddziaływań resocjalizacji twórczej, możemy wymienić metody aktywizujące emocjonalnie, motywacyjne i poznawcze³². M. Konopczyński przyporządkowuje tym grupom metod odpowiednie techniki oddziaływań. „Ze względu na zakres i przedmiot ich oddziaływań techniki metodyczne możemy podzielić na trzy zasadnicze grupy:

1. Metodyczne techniki rozwijające.
2. Metodyczne techniki utrwalające.
3. Metodyczne techniki adaptacyjne³³.

W procesie resocjalizacyjnym bardzo dużą rolę odgrywają działania sportowe i rekreacyjne. Działania te są bardzo często wspierane przez kierownictwo placówek wychowawczych oraz przez kadre wychowawczą. Działania takie są również chętnie podejmowane przez samych wychowanków bez względu na stopień demoralizacji³⁴. Jest to doskonała forma odreagowania wszelkich napięć i frustracji. Sport działa skutecznie na rozładowanie emocji i zmniejszenie zachowań agresywnych. Badania przeprowadzone wśród młodocianych przestępców wykazują, że „młodociani nieaktywni fizycznie uzyskują wyższy poziom nasilenia agresji w porównaniu ze skazanymi ruchowo aktywnymi”³⁵. W placówkach wychowawczych zajęcia sportowe są realizowane na ogół w formie zajęć grupowych. Dostarczają dużo pozytywnych wzmocnień, uczą zasad życia, skutecznego działania, ale również pomagają w koncentracji. Ponadto oprócz rozwoju zdrowia i sprawności fizycznej wyrabiają prawidłowe nawyki i postawy. Wyrabiają też cechy psychiczne osób nieprzystosowanych społecznie, które są powszechnie akceptowane.

Nieletni w polskim systemie prawnym

Nieletni zgodnie z art. 10 §1 Kodeksu karnego to osoba, która nie ukończyła 17 roku życia. W niektórych przypadkach określonych w Kodeksie karnym (art. 10 §2) odpowiedzialność karną może ponieść również osoba, która ukończyła 15 rok życia³⁶. Jednak w polskim systemie prawnym problematykę nieletnich reguluje Ustawa z dnia

³¹ Tamże, s. 171.

³² Tamże, s. 177.

³³ Tamże, s. 190.

³⁴ A. Jaworska, *Aktywność fizyczna w zakładach karnych a podstawowe wymiary osobowości mężczyzny odbywających karę pozbawienia wolności*, „Resocjalizacja Polska” 2015, nr 9, s. 137–157.

³⁵ R. Poklek, *Wpływ aktywności fizycznej na poziom agresji młodocianych przestępców*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji w Poznaniu” 2006, nr 2, s. 234–243.

³⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553.

9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Ma ona na celu wzmacnianie świadomości za własne czyny, przeciwdziałanie demoralizacji nieletnich oraz stworzenie warunków do normalnego życia nieletnich, którzy popadli w konflikt z prawem³⁷. Zgodnie z wcześniejszą ustawą o postępowaniu w sprawach nieletnich mogą być stosowane środki wychowawcze, środki poprawcze i środki lecznicze³⁸.

Do środków wychowawczych należą:

- upomnienie;
- zobowiązanie do określonego postępowania, np. naprawienia wyrządzonej szkody;
- nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekunów prawnych;
- nadzór kuratora;
- przepadek rzeczy;
- umieszczenie w rodzinie zastępczej, młodzieżowym ośrodku wychowawczym, socjoterapeutycznym lub szkolno-wychowawczym³⁹.

Środki poprawcze to:

- umieszczenie w zakładzie poprawczym (można orzec tylko w przypadku popełnienia czynu karalnego przez nieletniego, który ukończył 13 lat lub wobec osób, które ukończyły 10 lat i nie są pełnoletnie, w sprawach o demoralizację)⁴⁰.

Środki lecznicze:

- zasądza się je w przypadku stwierdzenia u nieletniego upośledzenia umysłowego, choroby psychicznej lub nałogowego picia alkoholu lub używania środków odurzających⁴¹.

Jednym z zachowań ryzykownych podejmowanych przez nieletnich jest spożywanie alkoholu. Problem ten reguluje Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi i zgodnie z art. 14 „zabrania się sprzedaży, podawania i spożywania napojów alkoholowych na terenie szkół oraz innych zakładów i placówek oświatowo-wychowawczych, opiekuńczych”⁴². Natomiast w art. 15 stwierdza się, że zabrania się sprzedaży i podawania alkoholu osobom do lat 18⁴³.

Ustawą chroniącą nieletnich w wymiarze używania papierosów jest Ustawa z dnia 9 listopada 1995 r. o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych. Zgodnie z art. 6 „zabrania się sprzedaży wyrobów tytoniowych osobom do lat 18”⁴⁴. Wśród nieletnich dużym problemem są narkotyki. Warto

³⁷ Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, Dz.U. 2022, poz. 1700.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Tamże.

⁴² Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, Dz.U. 1982, nr 35, poz. 230.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Ustawa z dnia 9 listopada 1995 r. o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych, Dz.U. 1996, nr 10, poz. 55.

zaznaczyć, że realizację zadań w zakresie przeciwdziałania narkomanii reguluje Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii⁴⁵.

Trudności wychowawcze występują w życiu rodzinnym i szkolnym w sposób ciągły. Wpływ na to mają problemy młodych ludzi i nieradzenie sobie z niepowodzeniami, które występują zarówno w domu rodzinnym, jak i w szkole. W *Encyklopedii pedagogicznej* czytamy, że „na trudności wychowawcze składają się problemy, jakie dziecko (małe, dorastające) stwarza rodzicom i nauczycielom w procesie swojego psychofizycznego i społecznego rozwoju”⁴⁶. Współczesny młody człowiek jest bardzo podatny na wpływ otoczenia. Problemy, jakie mają młodzi ludzie, prawie zawsze są związane z sytuacją w domu rodzinnym lub w szkole. Jeśli dziecko nie czuje się kochane i akceptowane, to zazwyczaj szuka tego poza domem i szkołą⁴⁷. To właśnie ta samoocena jest ważnym czynnikiem powstrzymującym albo warunkującym gotowość do zachowań ryzykownych. Jeśli młody człowiek nie ma odpowiedniej opieki, zainteresowania i akceptacji ze strony rodziców, nauczycieli, to jest oczywiste, że szuka odpowiedzi na różne pytania na ulicy wśród kolegów i koleżanek⁴⁸. Próba dostosowania się do sytuacji, chęć przypodobania się rówieśnikom zwiększa ryzyko podjęcia zachowań ryzykownych. We współczesnym świecie jest wiele ryzykownych sytuacji mających wymiar problemu społecznego. Do najważniejszych możemy zaliczyć⁴⁹:

- nadużywanie technologii cyfrowych (zaburzenie relacji społecznych);
- aktywność seksualna (przyspieszona, poznawcza – pornografia oraz realna);
- prostytucja nieletnich⁵⁰ (choroby weneryczne, ryzyko HIV, nieplanowana ciąża, przemoc);
- alkohol (bardzo wysoki odsetek nieletnich pijących alkohol);
- palenie tytoniu (uzależnienie);
- substancje psychoaktywne (nadużywanie, uzależnienia);
- substancje wzmacniająco-pobudzające (nadużywanie);
- skracanie snu (przeciążenie OUN);
- przeciążenia informacyjne (zaburzenia zachowania, przemęczenie organizmu).

⁴⁵ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii, Dz.U. 2005, nr 179, poz. 1485.

⁴⁶ H. Izdebska, *Trudności wychowawcze* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykała, Warszawa 1993, s. 858.

⁴⁷ D. Grzesiak-Witek, P. Witek, *Współczesne wyzwania edukacyjne wobec młodzież wagarującą* [w:] *Spoleczeństwo polskie wobec przemian i wyzwań XXI wieku. Rodzina – edukacja – samorząd*, red. E. Juško, M. Borys, S. Sorys, Kraków 2014, s. 102–115.

⁴⁸ P. Witek, D. Grzesiak-Witek, *Grupa rówieśnicza szansą czy zagrożeniem efektywnego procesu nauczania gimnazjalistów* [w:] *Medzi modernou a postmodernou IV. Súťaživosť ako kultúrotrvorný fenomén – limity efektivity*, eds. M. Lačný, V. Dudinský, Prešov 2008, s. 396–404.

⁴⁹ M.Z. Jędrzejko, R.B. Sieroń, *Zachowania ryzykowne nastolatków*, Warszawa–Milanówek 2017, s. 60.

⁵⁰ J. Kurzępa, A. Lisowska, A. Pierzchalska, *Prostytucja „nieletnich” w perspektywie Dolnoślązaków. Raport z badań...*, s. 29–59.

Należy zauważyć, że przez wiele lat poszczególne zachowania ryzykowne traktowano odrębnie. Długo uważano, że każde z nich ma swoją przyczynę lub specyficzny zestaw przyczyn. To bardzo ograniczało działania profilaktyczne, ponieważ koncentrowano się na jednym zachowaniu, na przykład piciu alkoholu lub na agresji. Obecnie uważa się, że zachowania ryzykowne współwystępują ze sobą, że jedno pociąga drugie⁵¹. Najprawdopodobniej dzieje się tak dlatego, że podjęcie jednego zachowania ryzykownego jest przekroczeniem bariery, złamaniem zakazu. Wiadomo, że złamanie jednej zasady ułatwia złamanie kolejnej. Dodatkowo osłabiona na przykład alkoholem zdolność kontrolowania własnych zachowań umożliwia przekraczanie kolejnych granic.

Młodzi często wrażliwi i samotni ludzie sięgają po alkohol lub środki psychoaktywne, aby nabrać śmiałości, ułatwić sobie nawiązywanie znajomości, odprężyć się. Alkohol jest ucieczką od problemów, sposobem na spędzanie wolnego czasu, zwróceniem na siebie uwagi rodziny i szkoły. Jest to często pokaz prowokacji dorosłych, forma buntu młodzieńczego. Jeśli chodzi o wczesne rozpoczynanie współżycia seksualnego wśród nieletnich, to duży wpływ może mieć ciekawość, miłość (dowód miłości), presja grupy rówieśniczej, chęć przeżycia czegoś nowego, podnoszenie poczucia własnej wartości i alkohol⁵². Współczesne dzieci muszą sobie radzić z wieloma problemami, z ogromną presją, zarówno ze strony rodziców, szkoły, ale również rówieśników. Bardzo często są nierozumiane przez dorosłych, nie czują się akceptowane, nie rozumieją współczesnego świata i reguł w nim panujących. Zanik autorytetów, poczucie bezsensu życia powodują, że młodzi ludzie czują się zagubieni⁵³.

Podstawą prewencji zachowań ryzykownych są wszelkie interwencje zapobiegające społecznym niedostosowaniom⁵⁴. Można zatem powiedzieć, że takimi działaniami powinna być objęta młodzież przejawiająca wszelkie symptomy niedostosowania. We współczesnym świecie możemy obserwować różne formy zachowań dewiacyjnych. Zachowania te prowadzą do niedostosowania społecznego, wszelkich zaburzeń w zachowaniu i demoralizacji. To wszystko prowadzi do podejmowania zachowań przestępczych, uzależnień od alkoholu i narkotyków, które z kolei prowadzą do wykluczeń społecznych, edukacyjnych czy w późniejszym czasie zawodowych⁵⁵. To właśnie spojrzenie perspektywiczne

⁵¹ A. Dzielska, A. Kowalewska, *Zachowania ryzykowne młodzieży – współczesne podejście do problemu*, „Studia Bas” 2014, nr 2/38, s. 139–168.

⁵² K. Ostaszewski, *Kultura szkoły a zachowanie ryzykowne uczniów*, „Edukacja” 2014, nr 1(126), s. 14–24.

⁵³ Zob. *Bezpieczna młodość*, red. A. Rynio, E. Juško, Tarnów 2011; J. Mastalski, *Samotność globalnego nastolatka*, Kraków 2007, s. 183.

⁵⁴ A. Nowak, *Profilaktyka przestępcza nieletnich [w:] Zjawiskowe formy patologii społecznych oraz profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, red. T. Sołtysiak, J. Sudar-Malukiewicz, Bydgoszcz 2003, s. 341.

⁵⁵ *Wieloaspektowość problematyki pomocy dziecku i rodzinie w sytuacji kryzysowej. Teoria i praktyka*, cz. II, red. ks. A. Gretkowski, I. Kurlak, E. Juško, B. Wolny, „Studio Książki”, Stalowa

i refleksja nad skutkami niedostosowania społecznego młodzieży wchodzącej w dorosłe życie powinny budzić niepokój. To ci młodzi ludzie będą kiedyś podejmować różne role społeczne, przede wszystkim kulturowe i zawodowe. To oni będą realizować swoje możliwości oraz współtworzyć grupę społeczną. Dlatego tak ważna jest profilaktyka, którą powinny być objęte dzieci i młodzież, aby skutecznie przeciwdziałać wykołajeniu społecznemu⁵⁶. „Profilaktyka wykołajenia społecznego jest systemem działań racjonalnych zapobiegających występowaniu i rozpowszechnianiu się różnych odmian wykołajenia społecznego (nieprzystosowania społecznego)”⁵⁷. C. Czapów uważa, że „profilaktyka polega na usuwaniu egzogennych i endogennych determinantów aktywności łamiącej doniosłe etycznie normy prawne i obyczajowe, które reprezentują interesy szerszych struktur społecznych”⁵⁸.

Wyniki badań

Głównym aspektem zrealizowanych badań zamieszczonych w powyższym artykule było ukazanie roli sportu w prewencji zachowań ryzykownych wśród uczniów w wybranych szkołach Gminy Konstancynów Łódzki⁵⁹. W badaniach wzięła udział młodzież 13- i 14-letnia. Badania przeprowadzono wśród 93 osób (uczniów) w wybranych szkołach Gminy Konstancynów Łódzki. Uczniowie, którzy brali udział w badaniach, należeli do dwóch grup: uprawiających sport (62 osoby) i nieuprawiających sportu (31 osób). Analiza wyników ankiet i wywiadów przeprowadzonych wśród uczniów i nauczycieli wybranych szkół Gminy Konstancynów Łódzki przedstawia się następująco.

Na pytanie o zachowania ryzykowne 15% dzieci z grupy trenującej odpowiedziało, że próbowało palić papierosy, ale 84% nigdy nie podjęło próby, 6% próbowało pić alkohol, 94% nigdy tego nie robiło, z kolei 100% dzieci w tej grupie nigdy nie stosowało narkotyków. Jeżeli chodzi o wulgaryzmy, 39% badanych próbowało je stosować, a 34% wykorzystuje je często. Tylko 27% osób nigdy nie używało brzydkich słów. Przemoc w tej grupie 11% próbowało stosować, a 89% nigdy tego nie robiło.

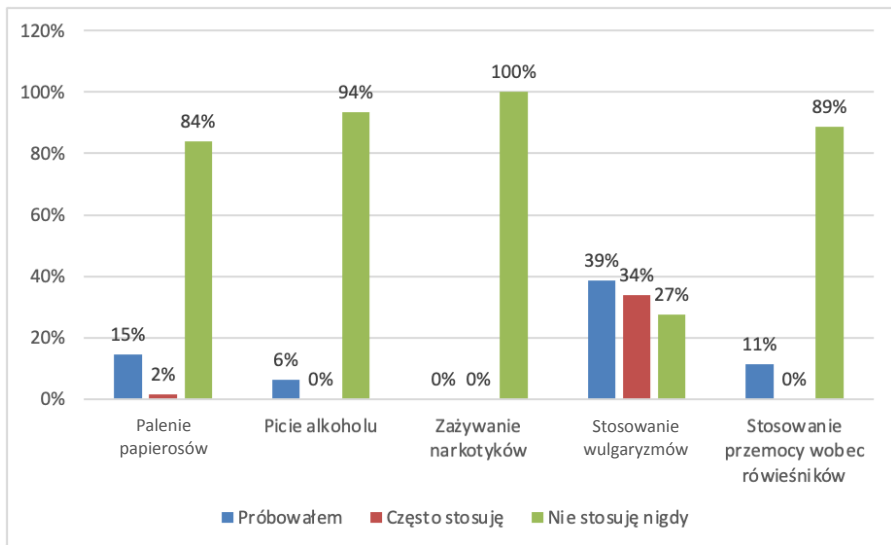
Wola – Tarnów 2010; R. Solecki, *Profilaktyka zachowań ryzykownych młodzieży*, „Studia de Cultura” 2018, nr 10(4).

⁵⁶ Zob. *Profilaktyka społeczna. Wielowymiarowość współczesnej rodziny. Wybrane zagadnienia XX i XXI wieku*, red. E. Juško, J. Burgerova, B. Wolny, Tarnów–Łapczyca 2014.

⁵⁷ L. Pytka, *Profilaktyka wykołajenia społecznego* [w:] *Encyklopedia...*, red. W. Pomykało, s. 630.

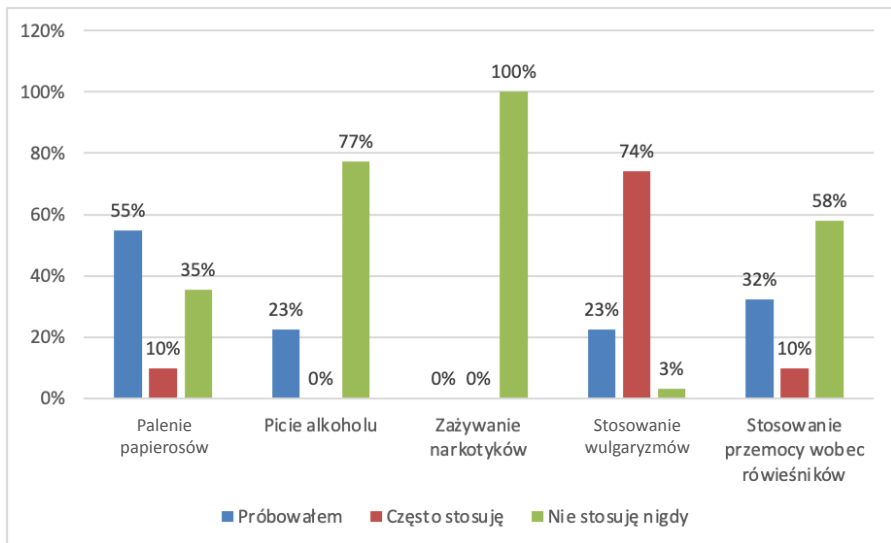
⁵⁸ C. Czapów, *Wychowanie...*, s. 67.

⁵⁹ Pełny zakres badań w pracy licencjackiej: E. Liwowska, *Sport jako kulturotechnika w przeciwdziałaniu ryzykownym zachowaniom wśród nieletnich w wybranych szkołach Gminy Konstancynów Łódzki*, Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi 2023.

Wykres 1. Zachowania ryzykowne podejmowane przez badanych (grupa trenująca)

Źródło: opracowanie własne.

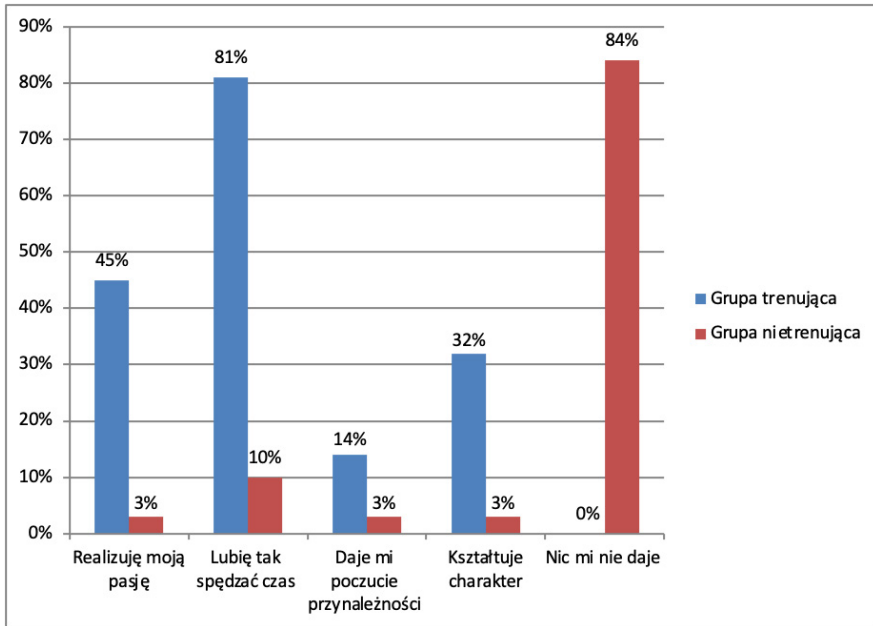

Wykres 2. Zachowania ryzykowne podejmowane przez badanych (grupa nietrenująca)

Źródło: opracowanie własne.

W grupie dzieci nieuprawiających sportu większość, bo aż 55%, próbowała palić papierosy, 10% robi to często, a 35% nie robiło tego nigdy. Po alkohol sięgało aż 23%, a 77% nie próbowało go nigdy. W tej grupie tak samo jak w grupie trenującej

100% badanych nigdy nie zażywało narkotyków. Wulgaryzmy próbowało wykorzystywać 23% badanych, a aż 74% robi to często. Przemoc wobec rówieśników próbowało stosować 32%, a 10% robi to często, natomiast 58% badanych w tej grupie nigdy nie stosowało przemocy wobec rówieśników.

Wykres 3. Wpływ sportu na życie badanych osób

Źródło: opracowanie własne.

W grupie osób trenujących sport 45% dzieci uważa, że uprawiając go, realizuje swoją pasję, 81% po prostu lubi tak spędzać czas, 14% dzieci sport daje poczucie przynależności, natomiast 32% uczniów uważa, że kształtuje ich charakter. W grupie osób nieuprawiających sportu 3% realizuje w ten sposób pasję, tyle samo uważa, że daje poczucie przynależności i kształtuje ich charakter, a 10% lubi tak spędzać czas. Aż 84% uważa, że sport nic im w życiu nie daje.

Przeprowadziłam jako współautorka artykułu również wywiady z nauczycielami wychowania fizycznego, którzy jednocześnie są trenerami. Dwóch trenerów szkoli młodzież i dzieci w pływaniu, a jeden prowadzi treningi piłki nożnej. Nauczyciele ci uważają, że młodzi ludzie coraz częściej podejmują zachowania ryzykowne. Z obserwacji nauczycieli wynika, że zdecydowanie najczęściej dzieci stosują wulgaryzmy, które są przejawem agresji wobec siebie i w pewnym stopniu zastępują agresję bezpośrednią. Opinia ta pokrywa się z wynikami ankiet, w których uczniowie wskazali, że używanie wulgaryzmów jest przez nich często stosowane. Przyczyn wzrostu agresji wśród dzieci nauczyciele upatrują w nadmiernym korzystaniu z Internetu.

To spostrzeżenie jest też trafne, ponieważ uczniowie rzeczywiście przyznali, że korzystanie z Internetu jest jednym z podstawowych zajęć w czasie wolnym. Wszyscy nauczyciele, z którymi przeprowadzałam wywiad, uważają, że ku zachowaniom ryzykownym popycha młodzież w głównej mierze chęć zaimponowania kolegom. I rzeczywiście pokrywa się to z wynikami badań, w których młodzież wykazuje duży wpływ, jaki ma na ich zachowanie grupa rówieśnicza. Nauczyciele podkreślają, że na terenie Konstantinowa Łódzkiego są bardzo dobre warunki do uprawiania sportu. Młodzież ma do swojej dyspozycji hale sportowe, basen, boisko, skate park i orliki.

Wnioski i zakończenie

Wyniki badań wykazały, że sport rzeczywiście odgrywa znaczącą rolę w przeciwdziałaniu zachowaniom ryzykownym wśród młodzieży. Dzieci uprawiające sport dużo czasu spędzają na realizowaniu pasji, są dobrze zorganizowane i lubią uczestniczyć w zajęciach dodatkowych bardziej niż ich rówieśnicy nieuprawiający sportu. Rywalizacja, z którą spotykają się na co dzień na treningach, powoduje, że rzadziej stosują przemoc oraz mniej ulegają wpływom kolegów. Wydaje się, że dzieci te są bardziej zmotywowane przez rodziców do realizowania pasji, są również bardziej zorganizowane, przez co potrafią połączyć treningi z nauką i dodatkowymi zajęciami. Uprawianie sportu uczy samodyscypliny i zachęca do zdrowego trybu życia. Dzieci mają świadomość szkodliwości palenia papierosów i picia alkoholu. Wiedzą, że takie zachowania wpływają na wydolność organizmu, która ma wpływ na jakość treningów i możliwość odniesienia sukcesu. Z wypowiedzi trenerów wynika, że sport ma duży wpływ na kształtowanie charakterów młodych ludzi. Dzieci te wydają się pewniejsze siebie, mają większe poczucie własnej wartości oraz wiedzą, jak ważna w osiągnięciu sukcesu jest ciężka praca i zaangażowanie w nią. Wyniki badań pozwalają sądzić, że w przeważającej większości sport ma bardzo dobry wpływ na rozwój nieletnich i w pewnym stopniu chroni młodych ludzi przed podejmowaniem zachowań ryzykownych. Dzieci uprawiające sport mają przede wszystkim większą świadomość, jakie zachowania nie będą akceptowane przez środowisko rodzinne. Być może tym dzieciom w większym stopniu rodzice uświadamiają, jaki wpływ na ich zdrowie i wydolność organizmu ma stosowanie używek. Z badań przeprowadzonych wśród młodzieży wynika, że dzieci uprawiające sport rzadziej podejmują zachowania ryzykowne. Niepokojący jest natomiast fakt, że obie grupy zbyt dużo czasu poświęcają na korzystanie z Internetu. Z badań przeprowadzonych wśród uczniów wynika, że na dzieci nieuprawiające sportu duży wpływ mają koledzy. Grupa rówieśnicza ma ogromny wpływ szczególnie na dzieci w okresie adolescencji. Wydaje się jednak, że uprawianie sportu zaspokaja chęć zaimponowania innym. Wśród dzieci nieuprawiających sportu ta potrzeba akceptacji może popychać ku zachowaniom ryzykownym, dzięki którym można zaimponować kolegom. Dzieci uprawiające sport zdają sobie

sprawę ze szkodliwości palenia papierosów i spożywania alkoholu. Dzięki temu, że na co dzień mają do czynienia ze sportową rywalizacją, w mniejszym stopniu stosują przemoc wobec rówieśników. Wiedzą również, że na sukces muszą zapracować, co może mieć wpływ na ich dorosłe życie. Sport daje im większe poczucie własnej wartości, dzięki czemu nie muszą imponować swoim rówieśnikom, podejmując zachowania ryzykowne. Realizowanie pasji jest bardzo ważne w życiu każdego człowieka, sprawia, że jesteśmy szczęśliwsi i pewniejsi siebie. Sport ma ogromny wpływ na kształtowanie młodych ludzi na wielu płaszczyznach. Wydaje się, że może skutecznie oddziaływać profilaktycznie i chronić młodzież przed podejmowaniem zachowań ryzykownych.

Bibliografia

- Bezpieczna młodość*, red. A. Rynio, E. Juško, Wydawnictwo „Drukarz”, Tarnów 2011.
- Czapów C., *Wychowanie resocjalizujące. Elementy metodyki i diagnostyki*, Wyd. PWN, Warszawa 1978.
- Czechowski J., *Sport w perspektywie procesu wychowawczego*, „Przegląd Pedagogiczny” 2015, nr 2, s. 161–178.
- Czerkawski A., *Wybrane aspekty wykorzystywania kultury symbolicznej w pracy z młodzieżą trudną* [w:] *Edukacja, kultura, sztuka – spójność a integracja*, red. A. Rzymelko-Fraćkiewicz, T. Wilk, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2016, s. 199–206.
- Dzielska A., Kowalewska A., *Zachowania ryzykowne młodzieży – współczesne podejście do problemu*, „Studia Bas” 2014, nr 2/38, s. 139–168.
- Grzesiak-Witek D., Witek P., *Współczesne wyzwania edukacyjne wobec młodzieży wagarującej* [w:] *Spółczesność polskie wobec przemian i wyzwań XXI wieku. Rodzina – edukacja – samorząd*, red. E. Juško, M. Borys, S. Sorys, Drukarnia Eikon Plus, Kraków 2014, s. 102–115.
- Izdebska H., *Trudności wychowawcze* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Wyd. Fundacja Innowacja, Warszawa 1993.
- Jaworska A., *Aktywność fizyczna w zakładach karnych a podstawowe wymiary osobowości mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności*, „Resocjalizacja Polska” 2015, nr 9, s. 137–157.
- Jędrzejko M.Z., Sieroń R.B., *Zachowania ryzykowne nastolatków*, Wydawca Aspra, Warszawa–Milanówek 2017.
- Karpuszenko E., Marzec A., *Sport w resocjalizacji nieletnich*, Częstochowa 2008.
- Klonowska I., *Psychopedagogiczne i kryminologiczne aspekty zachowań ryzykownych młodzieży*, „Resocjalizacja Polska” 2016, nr 11, s. 83–95.
- Konopczyński M., *Metody twórczej resocjalizacji. Teoria i praktyka wychowawcza*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2008.
- Kurzępa J., Lisowska A., Pierzchalska A., *Prostytucja „nieletnich” w perspektywie Dolnoślązaków. Raport z badań*, Agencja Wydawnicza „ARGI” s.c., Wrocław 2008.
- Kusztal J., *Dobro dziecka w procesie resocjalizacji. Aspekty pedagogiczne i prawne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2018.
- Łuka M., Witek P., Grzesiak-Witek D., *Nauczyciel a współczesne zagrożenia*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2020.
- Mariański J., *Wartości moralne w zmieniającym się społeczeństwie polskim*, „Edukacja Humanistyczna” 2011, nr 1(24), s. 7–24.
- Mastalski J., *Samotność globalnego nastolatka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, Kraków 2007.

- Mielczarek M., *Sport jako metoda instytucjonalnej resocjalizacji niedostosowanych społecznie dziewcząt*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2020, nr 6, s. 285–304.
- Miko-Giedyk J., *Profesor Marii Dudzikowej troska o autorytet nauczyciela*, „Parezja. Czasopismo Forum Młodych Pedagogów przy Komitecie Nauk Pedagogicznych PAN” 2018, nr 2, s. 81–85.
- Misterska E., *Autorytet nauczyciela*, „Edukacja i Dialog” 2005, nr 8, s. 35–40.
- Nauczyciel – wychowawca – pedagog. Wyzwania i zadania*, red. E. Juško, J. Burgerowa, B.D. Niziołek, B. Wolny, Wydawnictwo Progres, Tarnów 2014.
- Nowak A., *Profilaktyka przestępcza nieletnich* [w:] *Zjawiskowe formy patologii społecznych oraz profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, red. T. Sołtysiak, J. Sudar-Malukiewicz, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2003.
- Obuchowska I., *Adolescencja* [w:] *Psychologia rozwoju człowieka*, red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, PWN, Warszawa 2000, t. 2, s. 168–169.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wyd. Żak, Warszawa 2004.
- Ostaszewski K., *Kultura szkoły a zachowanie ryzykowne uczniów*, „Edukacja” 2014, nr 1(126), s. 14–24.
- Poklek R., *Wpływ aktywności fizycznej na poziom agresji młodocianych przestępców*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji w Poznaniu” 2006, nr 2, s. 234–243.
- Profilaktyka społeczna. Wielowymiarowość współczesnej rodziny. Wybrane zagadnienia XX i XXI wieku*, red. E. Juško, J. Burgerowa, B. Wolny, Wydawnictwo Progres, Tarnów–Łapczyca 2014.
- Pytka L., *Profilaktyka wykolejenia społecznego* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Wyd. Fundacja Innowacja, Warszawa 1993.
- Solecki R., *Profilaktyka zachowań ryzykownych młodzieży*, „Studia de Cultura” 2018, nr 10(4).
- Wieloaspektowość problematyki pomocy dziecku i rodzinie w sytuacji kryzysowej. Teoria i praktyka*, cz. II, red. ks. A. Gretkowski, I. Kurlak, E. Juško, B. Wolny, „Studio Książki”, Stalowa Wola – Tarnów 2010.
- Witek P., Grzesiak-Witek D., *Grupa rówieśnicza szansą czy zagrożeniem efektywnego procesu nauczania gimnazjalistów* [w:] *Medzi modernou a postmodernou IV. Súťaživosť ako kultúrotrvorný fenomén – limity efektivity*, red. M. Lačný, V. Dudinský, Prešov 2008, s. 396–404.
- Witek P., *Resocjalizacja nieletnich. Aktualne dylematy instytucji resocjalizacyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2018.
- Woźniak W., *Oddziaływania kulturotechniczne w procesie resocjalizacji*, „Kwartalnik Naukowy” 2015, nr 4/24, s. 189–199.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, Dz.U. 1982, nr 35, poz. 230.
- Ustawa z dnia 9 listopada 1995 r. o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych, Dz.U. 1996, nr 10, poz. 55.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553.
- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii, Dz.U. 2005, nr 179, poz. 1485.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, Dz.U. 2022, poz. 1700.

Netografia

- Szymczak Andrzej, <https://olimpijski.pl/olimpijczycy/andrzej-szymczak/> (dostęp: 6.08.2023).